

Iryna Vereteychenko

THE CONCEPT OF EUROPEANISM IN THE INTERPRETATION OF SOLOMIYA PAVLYCHKO

The author of the article emphasizes S.Pavlychko's literary investigations that include the actualization of Europeanist concepts. Attention is focused on their content determination. The researcher outlines the main positions of the problem in the literary discussion of 1925–1928 – Europe's energy, the spirit of Europe, the European tradition, the European school, European man, European standards, Europeanization. The Europeanistic orientations of M. Khvylovy, M. Zerov and their opponents are outlined.

Keywords: Solomiya Pavlychko, concept of Europeanism, "Europe", "Prosvita", literary discussion of 1925–1928, M. Khvylovy, M. Zerov.

УДК 821.111(73)–312.9.09

Семків Р. А.

НАЦІОНАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ В ЛІТЕРАТУРІ АМЕРИКАНСЬКОГО КІБЕРПАНКУ (на матеріалі романів Вільяма Гібсона та Ніла Стівенсона)

Національна держава може адекватно виражати народ лише засобами спекулятивного знання.

Ж.-Ф. Ліотар, «Постмодерний стан»

Автор статті стверджує, що, незважаючи на неісторичність постмодернізму, проголошену Ф. Джеймсоном, та описаний Ж.-Ф. Ліотаром крах метанаративів, котрі мали б обґрунтувати традиційне розуміння національних відмінностей, у постмодерній літературі кіберпанку спостерігаємо наявність великої кількості національних маркерів. Тому національне не лише не зникає зі сторінок постмодерних текстів, а й гіпертрофується. Втім, національні маркери в аналізованих романах Вільяма Гібсона та Ніла Стівенсона функціонують як стереотипи, що вказують на вже відсутні історії, перетворюючи їх на мозаїчні колажі розрізнених елементів.

Ключові слова: національні стереотипи, японський стереотип, китайський стереотип, російський стереотип, американський стереотип, література американського кіберпанку, Вільям Гібсон, Ніл Стівенсон, постмодернізм.

1. Якщо вслід за Бенедиктом Андерсоном вважати нації «уявленими спільнотами», на творення образів яких безпосередній вплив мають література¹ й інші, ще інтенсивніші зараз культурні практики (кіно, мас-медіа), то в сучасних умовах надміру інформації, часто суперечливої та зумисно неузгодженої, цілісність такого національного уявлення мала б дати глибоку три-

щину. Іншими словами, на відміну, скажімо, від ситуації у вікторіанській Британії, зсередини якої писав Метью Арнольд, у наш час більше ніщо з таким успіхом, як колись література, не гарантує витворення домінантної історії, котра переконувала б нас у тій чи іншій тотожності (як білих чоловіків, як англосаксів, як протестантів). У більш глобалізованій частині світу джерела національних ідентичностей починають замулюватися, а оскільки літературний кіберпанк є за походженням американським жанром, то не дивно, що у творах, котрі зараховують

¹ Про впливи літератури на ідентичність див., наприклад, окремий розділ «Ідентичність, ідентифікація та суб'єкт» у «Теорії літератури» Джонатана Каллера: *Каллер Дж. Теорія літератури*. – С. 123–137.

до цього напрямку, вказану зміну простежуємо доволі чітко.

Не має сумнівів щодо перспектив такого процесу й один із чільних теоретиків постмодерну Жан-Франсуа Ліотар. У своїй найвідомішій праці «Постмодерний стан» він зазначає про занепад метанаративів – найзагальніших способів організації знання, покликаних обґрунтувати доцільність тих чи інших людських зусиль. Обидва метанаративи Ліотара (спекулятивний, котрий він виводить із системи Гегеля, та емансипаторський, що співвіднесений із «моральним імперативом» Канта) є засобами пояснення телеології модерного розвитку, а отже, й стрижнями консолідації національних проєктів¹. Ліотар говорить про їх безперспективність прямо: «колишні полюси тяжіння, створені національними державами, партіями, професіями, інституціями та історичними традиціями, втрачають свою привабливість. Схоже на те, що їх не вдасться реформувати, принаймні у тих масштабах, в яких вони наявні зараз»². У Ліотара знаходимо й головну «геополітичну» тезу, широко використовувану фантастичною (чи краще сказати – футурологічною) літературою кіберпанку: майбутнім керують не національні держави – його контролюють транснаціональні корпорації.

Цей ефект є зворотнім боком втрати універсального, яка притаманна нашому часу: національне у такій перспективі має зникнути, оскільки залежить від узагальнених історій, котрі нація розповідає про себе, інтегруючи в них дрібніші, зовнішні стосовно проблеми національного, оповіді: «Національний нарратив творить національні ідентичності, вміщуючи їх у соціальний символічний порядок, котрий систематично, як абстрактний, позбавлений речевності об'єкт, відмежовують від опірних йому факторів, таких як раса, клас чи гендер. Його універсальність дискримінує ті величини, котрі можна інтегрувати в національне й оголосити зовнішніми щодо нього»³.

Таким чином, постмодерна фантастика (а літературу американського кіберпанку – романи В. Гібсона, Ф. Діка, Б. Стерлінга, Н. Стівенсона – вслід за Ф. Джеймсоном⁴ зараховують до постмодернізму й інші теоретики та історики літератури⁵), здавалося б, за самою логікою жанру, у творах якого події відбуваються здебільшого у розрізнених і безликих трансконтинентальних мережах, не мала б значною мірою концентрува-

тися, скажімо, на національному походженні своїх персонажів чи пов'язаній із подібними питаннями історичній проблематиці. Джеймсон наполягає на виразній неісторичності постмодернізму (саме її він вважає однією з найголовніших рис постмодернізму), й у цьому романі кіберпанку суголосні його теоріям повністю: наприклад, Гібсон майже ніколи не вписує дію своїх романів у більш чи менш конкретні часові рамки, а передісторії власних персонажів завжди – й у цьому один із базових прийомів його поетики – подає лише дискурсивно у коротких, розсипаних книгами відступах. Тобто історія, а тим більше всесвітня історія, зі сторінок літератури кіберпанку майже цілковито зникла. Це дивно, адже в романах двох чільних представників жанру спостерігаємо численні маркери національної належності персонажів, навіть своєрідну *зіпертрофію національного*.

З іншого боку, ми таки можемо класифікувати катастрофізм візії занепаду націй як всуціль модерністський спадок: реакцію зневіри в ідеалах і поривах прогресистських доктрин Просвітництва й епохи позитивізму. На відміну від постмодернізму, заспокоєного ентропією різноманіття подій, котрі вже годі об'єднати в цілісну Історію, апологетів модернізму жахають нові виклики сучасності: «Я хотів би наголосити, – пише Філіп Вегнер, полемізуючи, до речі, з Гаролдом Блумом, – що тривала значущість творів Орвелла полягає у його дочасному розумінні однієї з найбільш гаряче дискутованих проблем нашого сьогодення: зіткнення процесів *глобалізації* – особливо у формах американської корпоративної, культурної та споживацької гегемонії, помножених на можливості новітніх медіа-технологій – і тривання й навіть відродження націоналістичної відокремленості»⁶. Утім, подальші міркування Вегнера приводять його до висновку про незворотність катастрофізму Орвелла, який, зневірившись у можливостях людського розуму та заявивши про вичерпаність писемної культури Заходу, вказує у «1984» й на завершення національного проєкту⁷. Один із розділів цитованої вище праці Вегнера має назву «Модерність, ностальгія та завершення націй у “1984” Орвелла». Показово, що це останній розділ, оскільки постмодерна антиутопія, навіть всупереч критикам на кшталт Джеймсона, з таким катастрофізмом пориває.

2. Головна теза, котру має означити цей короткий вступ у національну та, ширше, історіософську проблематику літератури кіберпанку, зводиться до тяглості усіх надбаних упродовж попередніх сторіч категорій і понять у постмодерній парадигмі: в контексті нашої теми важли-

¹ *Malpas S.* Jean-Francois Lyotard. – P. 25–26.

² *Ліотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна. – С. 44.

³ *Peace D.* National Identities and Post-Americanist Narratives. – P. 3.

⁴ *Jameson F.* Postmodernism. – P. 419.

⁵ Масмо на увазі дослідження Скотта Бакетмана, Брасна Макгейла, М. Кейс Букера та інших. Це твердження вже стало загальником.

⁶ *Wegner Ph.* Imaginary Communities. – P. 184.

⁷ *Ibid.* – P. 215.

во вказати, що *національне* як концепт у кіберпанківських антиутопіях і надалі присутнє, проте його звичні нам історичні вияви істотно змінюються. Взагалі ж проголошення *смерті* будь-чого свідчить радше не про постмодерністське, а про власне модерністське катастрофічне трактування проблеми, в той час як постмодернізм від початку налаштований не так на заперечення, як на радикальне переігрування/переописування вже наявного: його погляд амбівалентно іронічний – заперечує й стверджує водночас.

Національне, чи то, радше, *спогад про національне* в літературі кіберпанку (аналізуємо лише двох – найбільш яскравих – авторів, проте сказане стосується фактично всього масиву творів цього напрямку) помічаємо у трьох взаємно доповнюваних ракурсах. По-перше, національні держави в романах Вільяма Гібсона та Ніла Стівенсона таки продовжують існувати, але вони вже позбавлені звичної для нашої сучасності гегемонії й більше не вирішують долю світу. Цілком відповідно до передбачувань Ліотара, провідну роль у світовій політиці відіграють великі корпорації, котрі повністю контролюють національні уряди, енергетичні, фінансові та, що найважливіше, інформаційні ресурси; мають власні дослідницькі центри, армії, врешті навіть обмінюються ядерними ударами. Специфіка корпоративного контролю, й у цьому найбільш промовиста антиутопія риса кіберпанківських романів, полягає у його принциповій анонімності: світом керують безликі ради директорів, котрі, як у трилогії «Кіберпростір» Гібсона, цілком можуть виявитися не людьми, а програмними конструктами.

Найбільш гротескно зображено американську державну структуру старого зразка в романі Ніла Стівенсона «Лавина»: «федерали» зберігають контроль лише у розкиданих колись цілісною територією країни невеликих будівлях-колоніях, поруч з якими існують також інші гетто, організовані за такою ж національною (італійські, китайські) чи корпоративною ознакою. Брак можливостей контролювати зовнішні території «федерали» компенсують надміром контролю всередині кожної з колоній, котрі можна описати якраз у термінах класичних антиутопій.

По-друге, на постмодерністських романах кіберпанку найкраще вказує те, що формат історичних держав стає майданчиком штучного конструювання квазінаціональних ідентичностей. Такою є *неовікторіанська* держава в романі Ніла Стівенсона «Діамантова епоха», в межах котрої детально відтворено британський уклад життя зламу XIX–XX ст., проте ні географічно, ні за складом населення це адміністративне утворення не має жодного відношення до Британії. Те саме загалом можна сказати про колонії Cosa

Nostra та Великий Гонконг із роману «Лавина», які лише моделюють окремі національні риси спільнот-засновників, проте насправді є гігантськими корпораціями чи просто місцем перебування надзвичайно строкатого люду. Справжня етнічна належність у суспільствах майбутнього не має жодного значення.

По-третє, найактивніше національні означники в літературі кіберпанку функціонують як сталі стереотипи, що слугують радше додатковими характеристиками ландшафту, серед якого розгортається сюжет, чи персонажів, котрі беруть у ньому участь. Стереотипна національна позначка немовби одразу ж визначає координати сприймання того чи іншого епізоду тексту, слугує, як сказав би Умберто Еко, додатковим фреймом рецепції тексту. Національні стереотипи, окремі з яких назвемо далі, справді стають маркерами, що дають можливість передбачати подальший розвиток сюжету, тобто функціонують як вагомні елементи романної структури.

3. Можна виокремити три головних і близько десятка дрібніших національних стереотипів, котрі переходять із роману в роман названих авторів і є своєрідними константами орієнтації у їхніх текстах. (А) **Японський стереотип** незмінно асоціюється зі світом високих технологій і жорсткою корпоративною культурою, адже корпорації, що керують світом, у Гібсона незмінно японські. Японія на сторінках його романів, безперечно, перетворюється на цивілізаційний центр майбутнього світу, в чому можна вбачати специфічно американську фобію періоду підйому японської економіки середини 80-х, коли й почався розквіт жанру, а також за давнє повоєнне почуття провини перед цією країною: у кіберпанківських романах саме в Японії найдосконаліші клініки, де вживлюють у людське тіло технологічні елементи («Нейромант», «Граф Нуль»), там уперше застосовано нанотехнологічне будівництво («Віртуальне світло», «Ідору»), розроблено досконалі засоби доступу до віртуального простору («Нейромант», «Усі вечірки завтрашнього дня»); звідти походять переможні генії-хакери, як Гіро Протагоніст із «Лавини» Стівенсона чи підліток Масахіко Мімура з «Ідору» Гібсона, або не менш геніальні корифеї шоу-бізнесу, як Рез із того самого роману. Врешті, Гібсон дозволяє більш технологічно оснащеним японцям побувати навіть в істинно імперській ролі дослідників-антропологів, котрі вивчатимуть трайбалізоване американське суспільство, як Сінї Ямадзакі з його трилогії «Міст».

(Б) Фактично дзеркальними відображеннями одне одного є **китайський і російський стереотипи**. Невідомо, чи ці держави у майбутньому, описаному в літературі кіберпанку, зберегли свої

сьогочасні географічні межі й наскільки масштабними були техногенні катаклізми, що, як натякають автори, довелося їм пережити, проте незаперечною залишається їхня мілітарна могутність: найпотужніші види зброї для наземної (від щуропсів Стівенсона до чейн-ганів у Гібсона), а також інформаційної війни (вірус «Куанг» у «Нейроманті») вироблені саме в Росії або Китаї. Гібсон натякає на тоталітарний лад, що панує на території колишніх радянських держав, котрі у його «Мості» мають алузійну назву країни Комбінату. Поява будь-якого образу «російського походження» автоматично означає, що на кількох наступних сторінках трапляється як не кривава стрілянина, то принаймні серйозна бійка.

(В) Цікаво проявляється у романах обох авторів **американський стереотип**. Ця країна знову стала фронтіром, буквальною межею між різними типами цивілізації, і, зрозуміло, в центрі подій майже завжди перебуває персонаж-американець або американка, котрі цілком вписуються в поетику класичного вестерну: вони діють, перемагають, проте часто при цьому гинуть. (До слова, смерть у кіберпанківських романах дуже часто нівельована амбівалентними звітками про розчинення чи то перехід свідомості персонажів у цифровий рай кіберпростору. Хоча подібні фінали сюжетів і є фантастичними, їх невизначеність приглушує питомий трагізм загибелі героя.) Паралелі між вестерном і кіберпанківськими романами також уже наголошені¹, і, здається, саме такий аспект бачення найбільш плідний для створення стереотипного американського персонажа. Втім, оскільки дія усіх романів кіберпанку триває переважно таки в Америці, ми можемо зустріти й стереотипно американських мандрівників-хіппі, блаженних домогосподарок з їхніми телевізорами, товстосумів, які прагнуть підкорити світ, однак центральним усе ж залишається образ «ковбоя клавіатури» – стереотипного невдахи, котрому завдяки своєму таланту і сприятливим обставинам таки вдається здобути нехай локальну і, вочевидь, тимчасову, але перемогу (Кейс, Боббі, Лейні у

Гібсона, Гіро – напів'японець/напівамериканець у Стівенсона).

Надзвичайно колоритними є маргінальні образи, котрі також дуже часто всуціль сконструйовані з використанням національних стереотипів. Це і безстрашний і грубий, навіть наголошено безкультурний, бойовик та колишній бандит австралієць Блеквелл, і азартна та цинічна мексиканська хакерша Сона, яка свій віртуальний образ постійно оздоблює ацтекською символікою (обоє з «Ідору»), і перейнятий пам'яттю про свій зниклий народ алеут-убивця Ворон, котрий возить за собою в колясці мотоцикла украдену колишній із російського підводного човна ядерну боєголовку («Лавина»), та ще багато інших.

Україна, про яку згадують обидва романісти, стереотипно показана пропашою територією великої ядерної катастрофи, землею довкола чорнобильського саркофага, життя на якій неможливе. Найяскравішим персонажем «Лавини» Стівенсона є Віталій Чорнобиль, лідер фазграндж групи «Ядерні Сплавобки» (*Nuclear Meltdowns*) – однієї з шалено популярних у Каліфорнії майбутнього українських треш-команд, котрі, залишивши рідні землі, тинялися західними штатами у пошуках «залізобетонних пейзажів, таких самих безкраїх та запустілих, як і ті, які вони покинули в далекому Києві»².

4. Справжній надмір національних маркерів, які зустрічаємо у постмодерних антиутопіях – романах американського кіберпанку, засвідчує неабияку тривкість історичної пам'яті, котра, зокрема, базується на пережиттві національних історій. Зникання історизму як загального світоглядного принципу в парадигмі постмодернізму, про яке пише Фредерік Джеймсон, вочевидь, не означає демонтаж історичної пам'яті окремих спільнот. Навпаки, саме вона стає набором яскравих деталей для подальшого, звісно ж, амбівалентно іронічного колажування. Національне промовляє до нас навіть крізь стереотипи, які – парадоксальним чином – слугуватимуть його незнищеним оберегом.

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти / Б. Андерсон. – К. : Критика, 2001.
2. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / У. Еко. – Львів : Літопис, 2004.
3. Каллер Дж. Теорія літератури / Дж. Каллер. – М. : АСТ, 2006.
4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М. : Алетейя, 1998.
5. Adams Pau C. Cyberspace, and Virtual Places / C. Pau Adams // *The Geographical Review*. – 1997. – Vol. 87. – Issue 2. – P. 155.

6. Booker Keith M. *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism* / M. Keith Booker. – Westport : Greenwood Press, 1994.
7. Bukatman S. *Terminal Identity. The Virtual Identity in Modern Science Fiction* / S. Bukatman. – Durham : Duke University Press, 1993.
8. Jameson F. *Postmodernism, or Cultural Logic of Late Capitalism* / F. Jameson. – Durham : Duke University Press, 1991.

¹ Наприклад, у статті Пау К. Адамса «Кіберпростір та віртуальні місцевості».

² Лише версія, але цілком можливо, що появу Віталія Чорнобиля спричинив колоритний образ лідера панк-гурту "Gogol Bordello", українця за походженням Євгена Гудзя. Гурт засновано 1999 року, проте його лідер був знаний в американському шоу-бізнесі ще раніше – якраз у час написання Нілом Стівенсоном свого роману.

9. McHale B. Elements of a Poetics of Cyberpunk / B. McHale // Critique. – 1992. – Vol. 33. – Issue 3. – P. 149.
 10. Malpas S. Jean-Francois Lyotard / S. Malpas. – New York : Routledge, 2002.
 11. Peace D. National Identities and Post-Americanist Narratives / D. Peace. – Durham : Duke University Press, 1994.
 12. Wegner Ph. Imaginary Communities. Utopia, the Nation, and the Spatial Histories of Modernity / Ph. Wegner. – Los Angeles : University of California Press, 2002.
 3. Гібсон В. Трилогія моста. Идору / В. Гібсон. – Ек. : У-Факторія, 2003.
 4. Gibson W. Count Zero / W. Gibson. – New York : Berkley Publ. Group, 1986.
 5. Gibson W. Mona Lisa Overdrive / W. Gibson. – New York : Berkley Publ. Group, 1988.
 6. Gibson W. Neuromancer / W. Gibson. – New York : Berkley Publ. Group, 1984.
 7. Stephenson N. Snow Crash / S. Stephenson. – New York : Spectra, 1994.
 8. Stephenson N. The Diamond Age / S. Stephenson. – New York : Spectra, 1995.
- ТЕКСТИ
1. Гібсон В. Виртуальний світ / В. Гібсон. – М. : Азбука, 2001.
 2. Гібсон В. Трилогія моста. Все вечеринки завтрашнього дня / В. Гібсон. – Ек. : У-Факторія, 2003.

Rostyslav Semkiv

NATIONAL STEREOTYPES IN AMERICAN CYBERPUNK LITERATURE: WILLIAM GIBSON AND NEAL STEPHENSON

In his article the author states that notwithstanding the postmodern loss of historicity, as stated by F. Jameson, and the fall of metanarratives proclaimed by J.-F. Lyotard, which should ground national differences, in cyberpunk literature we can observe the presence of a wide variety of national markers. National traits do not only not disappear, rather we can speak about their specific hypertrophy. Nevertheless, national markers in the analysed William Gibson and Neal Stephenson novels function as stereotypes that display already absent histories, transforming them into mosaic collages of incomplete elements.

Keywords: national stereotypes, Japan stereotype, Chinese stereotype, Russian stereotype, American stereotype, literature of American cyberpunk, William Gibson, Neal Stephenson, postmodernism.

УДК 82'01:2-145.55

Павленко Г. І.

ЧУДЕСНЕ У ХРОНОГРАФІЧНІЙ «ОЛЕКСАНДРІЇ»

Запропонована стаття є лише спробою висвітлити складну і багатогранну тему вивчення чудесного в нашій середньовічній літературі. Тому читач знайде тут не розроблену концепцію, а лише окремі тези та зауваги і скорше поставлені проблеми, ніж їх вирішення.

Ключові слова: текст, чудесне, чародійне, «Олександрія» Псевдо-Каллісфена, онейрично-магічний, картина світу, локуси пустелі, провалля, острова, топос дикої людини.

Роман про Олександра Македонського (356–323 рр. до н. е.) – досить специфічний виклад про життя і діяльність неординарної особистості: історичні відомості тут тісно переплетені з чудесним і чародійним. Цей текст не дійшов до нас у первинному вигляді і відомий у науковій літературі як «Олександрія» Псевдо-Каллісфена.

Грецький історик і ритор, племінник Аристотеля, Каллісфен з Олінфа не міг бути автором

роману, бо в ньому розповідається про Олександра від народження до смерті. А Каллісфена, звинуваченого у причетності до так званої «змови пажів» (юнаків зі знатних сімей, які прислужують особисто царю), Олександр забирає в індійський похід, а потім, за наказом царя, його вбивають. Зате Каллісфен відомий як автор суто історичних праць, якими могли користуватися під час укладання «Олександрії» [1, с. 234–235].